

O‘ZBEKISTONNING ANTROPOLOGIYA MAKTABI VAKILLARI VA ULARNING FAN RIVOJIDAGI O‘RNI

Sulaymanov Amaliddin Nurboyevich

Guliston davlat universiteti “Tarix” kafedrası dotsenti

Orcid ID: 0009-0002-5490-7217

UO‘T (UDK):930(575)

Annotatsiya: O‘zbekistonda antropologiya va etnografiya sohasi tadqiqotchilari faoliyatlarining natijasida, Markaziy Osiyo xalqlari antropologiyasiga oid fundamental ishlar tayyorlanib, mintaq xalqlarining antropologiyasi tarixi yaratilmoqda.

Shuning uchun ham, O‘zbekistonda antropologiya fanining vujudga kelishi tarixi, faoliyati davomida shakllangan soha olimlari va ularning fan rivojidagi o‘rni, bugungi kunda O‘zbekistonda antropologiya fanining rivojlanishi va Markaziy Osiyo xalqlarini o‘rganishdagi o‘rnini tarixshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etish tarixchilarning muhim tadqiqotlari sirasiga kiradi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, ilm-fan, antropologiya, maktab, tadqiqotlar, titul xalqlar, etnografiya.

Аннотация: В Узбекистане в результате деятельности исследователей в области антропологии и этнографии готовятся фундаментальные труды по антропологии народов Центральной Азии, создается история антропологии народов региона.

Поэтому одним из важных исследований историков, занимающихся историей возникновения антропологии как науки в Узбекистане, является изучение деятельности ученых, сформировавшихся в ходе развития антропологии как науки в Узбекистане, их роли в развитии историографии народов Центральной Азии.

Ключевые слова: Узбекистан, наука, антропология, школа, исследования, титульные народы, этнография.

Annotation: In Uzbekistan, as a result of the activities of researchers in the field of anthropology and ethnography, fundamental works on the anthropology of the peoples of Central Asia are being prepared, and the history of the anthropology of the peoples of the region is being created.

Therefore, one of the important studies of historians engaged in the history of the emergence of anthropology as a science in Uzbekistan is the study of the activities of scientists who formed during the development of anthropology as a science in Uzbekistan, their role in the development of the historiography of the peoples of Central Asia.

Keywords: Uzbekistan, science, anthropology, school, research, titular peoples, ethnography.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). XX asr boshlarida faoliyat ko‘rsatgan ilmiy jamoalar, mehnatning taqsimoti va kooperatsiyasi natijasida, yangi bilimlarni yaratish maqsadidagi ilmiy faoliyatning asosiy bo‘linmalariga aylana boshlaydi. Bunday ilmiy jamoalarning shakllaridan biri – maktab, yangi bilimlarni yaratish, tarqatish funksiyasini bajaradigan tadqiqotchilar jamoasi hisoblanadi. Har qanday maktabning faoliyatini o‘rganishning dolzarbligi, uning fan rivojiga qo‘shgan hissasi bilan belgilanadi. Chunki maktablar, insonlarni nafaqat bilimlar bilan tanishtiradi, balki mavjud yaratilgan bilimlarni avaylab asraydigan, uni rivojlantiradigan noyob markaz ham hisoblanadi. Maktab yo‘nalishi – ilmiy an‘ana bilan tavsiflanadi. Har qanday maktab, alohida olimlar yoki tadqiqotchilar jamoasi guruhini birlashtiradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Jamoa tushunchasi ma’lum bir shaxsiy tarkib degan ma’noni anglatmaydi. Ilm-fan rivojida, bugungi kun jamiyatning dolzarb muammolarini tizimli hal etishda, maktablarning o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi. Har qanday jamiyatda bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham, maktablar, ilmiy kadrlar tayyorlashning o‘ziga xos poydevori bo‘lib,

ajdodlarimizning ilmiy an'analarini saqlash, takomillashtirishning zaruriy shartlaridan biri hisoblanadi. Bu esa hozirgi kunda doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrnlarning dissertatsiyalarini tayyorlashlari davomida namoyon bo'lmoqda. Dissertatsiya mavzusi ustida ishlash va uning doirasida ilmiy tadqiqotlar olib borish ko'pgina hollarda, umumiy ilmiy yo'nalish doirasida, ko'p yillik hamkorlik va uzluksiz mehnat bilan bog'langan bo'lib, poydevori mustahkam maktablarni tashkil etuvchi ilmiy jamoalarda amalga oshiriladi va o'zining ijobiy samaralarini beradi.

Maktab deganda, taniqli ilm vakili rahbarligida, turli yoshdagi va malakali tadqiqotchi-olimlar jamoasining kollektiv ilmiy mehnati bilan birlashgan, ma'lum bir ilmiy yo'nalishda tadqiqotlar samaradorligini va mutaxassislar malakasini ta'minlaydigan, ilmiy va pedagogik faoliyat tushuniladi. Fan sohasidagi maktablar, turli yo'nalishdagi olimlar o'rtasida doimiy va yaqin, norasmiy muloqotni tashkil etish, fikr almashish va natijalarni muhokama qilish uchun zo'r maydon bo'lib xizmat qiladi [14.].

Maktab, aniq ilmiy yo'nalishda, uyushgan jamoa tomonidan yuksak saviyadagi izlanishlarni olib borish, ilmiy obro'-e'tibor, an'analarning barqarorligi, yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlashda avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan norasmiy, ochiq jamoa hisoblanadi.

Tarixan shakllangan va bugungi kun sharoitida rivojlanayotgan maktab tushunchasi, kundalik hayotda ro'y berayotgan ilmiy tadqiqotlarda, fan tarixida muhim o'rin tutadi. Aynan maktablar fanda avlodlar uzluksizligi an'analarini, dunyoqarashlarini qo'llab-quvvatlaydi. Ilmiy jamiyat me'yorlari, qadriyatlar, ilmiy tadqiqotlarni olib borish san'ati, motivatsiyalari, yangi ilmiy g'oyalarni ilgari surish, ularni nazariy jihatdan asoslash va tajriba yo'li bilan isbotlash, amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini yaratib beradi. Shu bois bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ilmiy sohadagi siyosati, ilmiy maktablarni qo'llab-quvvatlashga qaratilayotganligi bejiz emas [1.].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, O'zbekiston antropologiya fanining vakillari va ularning fan rivojidadagi o'rniga baho berish lozim.

XIX asrning ikkinchi yarmida, 1884-yil 9-mart kuni Turkiston o'qituvchilar seminariyasi o'qituvchisi, Vasiliy Fyodorovich Oshanin oilasida Lev ismli o'g'il dunyoga keladi. Lev, 1903-yilda Toshkent shahrida o'rta maktabni tamomlab, Sankt-Peterburg universitetining Biologiya fakultetiga o'qishga kiradi [8. B. 21]. 1912-yilda harbiy-tibbiyot Akademiyasini tamomlaydi. O'z vaqtida professorlar V.T.Shevyakov, V.M.Bexterevlar qo'lida tahsil olib, ko'plab amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etgan L.V.Oshaninining pedagogik va ilmiy faoliyatining boshlanishi, 1918-1919-yillarga to'g'ri kelib, bu davrda u boshqa mutaxassislar bilan birgalikda Toshkent shahrida o'lkaning Oliy tibbiyot maktabiga asos soladi va u erda o'qituvchilik qila boshlaydi. Toshkent universitetida Tibbiyot fakultetini tashkil qilishda ishtirok etib, bir qancha muddat shu fakultetning dekani lavozimida ishlaydi. XX-asrning 20-yillarining boshlaridan antropologiya bilan shug'ullanishni boshlab, o'zini ushbu fan rivojiga bag'ishlaydi.

Uning antropologiya sohasidagi faoliyatining boshlanishi 1920-1921-yillarga to'g'ri keladi. O'sha davrda Toshkentda antropologik muassasalar va ekspeditsiyalar bo'lmaganligi sababli, mintaqaning turli hududlariga uyushtirilgan tibbiyot ekspeditsiyalarida shifokor sifatida ishtirok etib, antropologik materiallar to'plash bilan jiddiy shug'ullanadi [8. B. 21]. O'rta Osiyo davlat universiteti qoshida Antropologiya kafedrasini tashkil qilishda bosh-qosh bo'lib, sohaning fan sifatida rivojlanishida katta hissa qo'shadi. 1925-yilning kuzidan boshlab, Sharq va Tibbiyot fakultetlarida talabalarga O'rta Osiyo xalqlari antropologiyasi va etnogenezi bo'yicha ma'ruzalar o'qishni boshlaydi. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, biologiya fanlari doktori., professor, 1939-1961-yillarda Toshkent davlat universiteti, "Antropologiya" kafedrasi mudiri lavozimida mehnat qiladi [8. B. 21].

L.V.Oshanin pedagogik va ilmiy faoliyati

davomida 60 dan oshiq ilmiy ishlarni chop ettiradi [8. B. 21]. Ular asosan O'rta Osiyo xalqlari antropologiyasi va etnik tarixining dolzarb masalalariga bag'ishlanganligi bilan alohida ahamiyatga ega ekanligini bugungi kunda ham yo'qotmagan. L.V.Oshanin, O'rta Osiyo xalqlari antropologik tarkibi va etnogenezi, Janubiy Tojikiston tojidlari va o'zbek qabilalari antropologik tarkibi va etnogenezi masalalari, G'arbiy Pomir eroniy qabilalari, Antropologik taqqoslash tadqiqotlari mavzusida 50 dan ortiq ilmiy asarlar chop etadi. 1953-yilda uning O'zbekiston antropologi V.Ya.Zezenkova bilan birgalikda mintaqa va unga tutash hududlarning olti mingdan ziyod aholisi o'rtasida olib borilgan antropologik tadqiqotlari natijalarini o'z ichiga olgan "O'rta Osiyo xalqlari etnogenezi masalalari antropologik ma'lumotlar asosida" nomli kapital asari chop etiladi. Uning O'rta Osiyo aholisi antropologik tarkibi va uni xalqlarining etnogenezi nomli uch tomlik asari (1957-1959-yy.) dunyo etnik antropologiyasi fanining rivojiga salmoqli hissa qo'shadi. Asarda O'rta Osiyo aholisi tarkibi beshta antropologik (bitta mo'g'uliy va to'rta evropeoid) tipga ajratilib, ularning mintaqa bo'ylab paydo bo'lishlari va joylashish areallari ilmiy jihatdan asoslab beriladi [9. B. 54-56]. Shuningdek asarda, O'rta Osiyoning barcha qadimgi hududlarida O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i evropeoid tipi vakillari hisoblangan, qadimda yashagan mahalliy Xorazm-So'g'd-Baqtriya aholisining ajdodlari hisoblanmish tojik va o'zbeklar bu tipning vakillari ekanligi asoslab beriladi. Mintaqaning qozoq va qirg'iz xalqlari, L.V.Oshanin tadqiqotlariga ko'ra, katta mo'g'uliy tip variantlaridan biriga mansub deb e'tirof etiladi [9. B. 54-56]. Shuni alohida qayd etish lozimki, O'zbekistonning birinchi antropologini ushbu klassifikatsiyasi, mintaqada olib borilgan keyingi antropologik (V.V.Ginzburg, Q.Najimov, T.A.Trofimova, V.Ya.Zezenkova, T.K.Xodjayov, G.K.Xodjayova) tadqiqotlar davomida asos sifatida qabul qilinadi [3].

O'zbekistonning birinchi antropologining pedagogik va ilmiy faoliyati to'g'risida ko'p gapirish mumkin. Ammo shu erda bu olimning

asosiy mehnatlariga to'xtalib o'tishni joiz deb topdik. 1939-yil 29-sentyabrda, Oliy Attestatsiya Komissiyasi L.V.Oshaninga doktorlik dissertatsiyasini yoqlamasidan, biologiya fanlari doktori ilmiy darajasini beradi. Shu yilning o'zida u, sobiq ittifoqda ikkinchi hisoblangan, O'rta Osiyo davlat universitetining "Antropologiya" kafedrasini mudiri lavozimini egallaydi. 1942-yildan boshlab u, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Tarix va arxeologiya institutining katta ilmiy xodimi sifatida faoliyatini davom ettiradi. 1946-yilda unga O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi unvoni beriladi. 1955-yilda L.V.Oshanin, O'zbekiston Oliy Kengashi deputatligiga saylanadi. 1959-yilda olimning asosiy ilmiy mehnati mahsuli bo'lgan "O'rta Osiyo aholisining antropologik tarkibi va etnogenezi" nomli uch tomlik asarlari chop etiladi. O'zbekistonda antropologiya fanining vujudga kelishi va rivojlanishida katta hissa qo'shgan olim, L.V.Oshanin 1962-yil yanvar oyida Toshkent shahrida vafot etadi.

Shu o'rinda, O'zbekistonda antropologiya fanining vujudga kelishi va rivojlanishida hissa qo'shgan, mamlakatning birinchi antropologi L.V.Oshaninga hamda uning hamkasblariga, O'zbekiston antropologlarini tarbiyalab voyaga etkazgan oliy maskan, O'zbekiston milliy universitetida 2020-yilda tashkil etilgan "Antropologiya va etnologiya" kafedrasini qoshida, O'zbekistonda antropologiya fanining 100 yilligi munosabati bilan xotira taxtasini tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Bundan 103 yil avval, 1920-yil 15-oktyabrda o'zbek antropologi, tarix fanlari nomzodi, Najimov Qodir Najimovich Toshkent shahrida, hunarmand oilasida dunyoga keladi. Ikkinchi jahon urushida ishtirok etgandan so'ng, 1949-yilda, O'rta Osiyo davlat universitetining (SAGU) biologiya fakultetini tamomlaydi, uning eng yaqin ustozlari b.f.d., professor L.V.Oshanin va akademik T.Z.Zohidovlar hisoblangan. 1949-1951-yillarda O'rta Osiyo davlat universiteti aspiranturasida tahsil olgach, 1953-yilda "Surxondaryo viloyatining ayrim xalqlarining antropologik tarkibi va ularning etnogenezi masalalari antropologik

ma'lumotlar asosida" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini himoya qiladi.

1952-1953-yillarda – O'rta Osiyo davlat universiteti Antropologiya kafedrasida assistenti, 1953-yil oktyabrda katta o'qituvchi, 1956-1963-yillarda Antropologiya va umurtqali hayvonlar zoologiyasi kafedrasida dotsenti. 1959-1965-yillarda Toshkent davlat universiteti Biologiya va tuproq fakulteti dekani vazifalarida unumli mehnat qiladi.

1950-1959-yillarda FA Tarix va arxeologiya instituti va SAGU Antropologiya bo'limi (Toshkent va Surxondaryo viloyatlari, Turkmanistonning turli viloyatlari)ning antropologik ekspeditsiyalariga rahbarlik qiladi. 1959-yilda G'arbiy Sibirga uyushtirilgan antropologik ekspeditsiya rahbari sifatida faoliyat ko'rsatadi. Antropologiyaga oid bir qator ilmiy tadqiqotlar, jumladan, "Surxondaryo viloyati aholisining antropologik tarkibi" (1958) monografiyasi muallifi hisoblanadi. N.V.Kolesnikovning "Odam anatomiyasi" darsligini o'zbek tiliga tarjima qilgan. "O'zbek maktablarida bolalar – maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanishi dinamikasi" mavzusida ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

Mintaqa, xususan O'zbekiston antropologiyasi bo'yicha qator fundamental asarlar muallifi. Jumladan: Антропологические материалы к проблеме этногенеза некоторых народов Средней Азии (узбеков, таджиков, туркмен и дунган), Антропологический состав некоторых народов Сурхандарьинской области и вопросы их этногенеза в свете данных антропологии, О черепеках Зливкинского могилника, Антропологический состав населения Сурхандарьинской области (в связи с некоторыми вопросами этногенеза), О происхождении человека mavzularida olib borgan ilmiy tadqiqotlari, fundamental ilmiy ishlari chop etilgan.

Olim "1941-1945-yillardagi Ulug' Vatan urushida Germaniya ustidan qozonilgan g'alaba uchun", "1941-1945-yillardagi Ulug' Vatan urushidagi g'alabani yigirma yilligi" medallari bilan taqdirlangan. O'zSSR Oliy

Kengashi Prezidiumining ikkita Faxriy yorlig'i va O'zSSR Siyosiy ilmiy bilimlarni tarqatish jamiyatining tashakkurnomasi bilan taqdirlangan.

Olim to'g'risida uning talabalari shunday deb eshlashadi: "Qodir Najimovich Nadjimov o'qigan "Markaziy Osiyo antropologiyasi" kursini tinglash juda ham qiziqarli, maroqli edi. U O'rta Osiyo xalqlari antropologiyasining chinakam bilimdoni va Antropologiya kafedrasining asoschisi, atoqli toshkentlik olim Lev Vasilievich Oshanineng eng bilimdon shogirdi edi" deb yozgan edi [10. B. 87] taniqli olim E.Rtveladze.

O'zbekistonda antropologiya fanining rivojlanishida munosib hissa qo'shgan olim, Tatyana Petrovna Kiyatkina, O'rta Osiyo davlat universitetining Biologiya fakultetini tamomlagan. O'zbekistonda antropologiya fanining asoschisi, Antropologiya kafedrasining mudiri, L.V.Oshanineng shogirdlaridan biri bo'lgan.

Markaziy Osiyo xalqlari antropologiyasi va etnik tarixi bo'yicha ko'plab ilmiy nashrlar muallifi. 1966-yilda arxeologik qazishma ishlarida izlab topgan paleoantropologik materiallar asosida tojiklarning antropologik tipini shakllanishi mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini yoqlaydi [7. B. 155]. T.P.Kiyatkina Markaziy Osiyo xalqlari antropologiyasi bo'yicha ko'plab ilmiy asarlar muallifi hisoblanadi.

Uning "Tojikiston paleoantropologiyasiga oid ashyolar", "Bronza davri Markaziy Osiyoning g'arbiy hududlari paleoantropologiyasi" kabi fundamental ishlari mintaqada antropologiya fanining rivojlanishiga hissa qo'shib, bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

B.X.Karmisheva, 1940-1945-yillarda O'rta Osiyo davlat universitetining Tarix fakulteti talabasi, 1945-1950-yillarda Tojikiston FA ilmiy xodimi, 1951-1956-yillarda Tojikiston FA ilmiy kotibi, katta ilmiy xodimi, 1950-1951-yillarda aspirant, 1956-1957-yillarda kichik ilmiy xodim, 1957-1982-yillarda esa katta ilmiy xodim, 1982-2000-yillarda Etnografiya instituti, O'rta Osiyo va Qozog'iston bo'limi yetakchi ilmiy xodimi lavozimlarida mehnat qiladi. 1951-yilda

“Узбеки-локайцы Южного Таджикистана. Историко-этнографический очерк животноводства в дореволюционный период” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. 1978-yilda “Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. По этнографическим данным” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qiladi. 1945-1988-yillar oraligʻida Oʻrta Osiyoning turli hududlariga 25 marotaba ekspeditsiyalar uyushtirib, ilmiy faoliyati davomida, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va etnografiyasi boʻyicha tadqiqotlar olib boradi va “О некоторых древних тюркских племенах в составе узбеков: по этнографическим данным”, “Среднеазиатские арабы”, “Узбеки-локайцы Южного Таджикистана”, “Население. Этнографические очерки узбекского сельского населения”, “Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана”, “Следы средневековых этнонимов и антропонимов в узбекских генеалогиях”, “Кочевая степь Мавераннахры и ее население в конце XIX — начале XX в по этнографическим данным”, “Узбеки”, “К этнической истории туркмен Среднеазиатского междуречья” kabi fundamental asarlar yaratadi, Oʻzbekistonda antropologiya fanining rivojida, mintaq xalqlarini tadqiq qilishda soha vakillari, bugungi kunda ham olimaning ilmiy tadqiqot ishlaridan keng foydalanib kelishadi [5. B. 7-23].

Suxareva O.A., 1925-yilda Oʻrta Osiyo davlat universitetining Sharq fakultetini tamomlagan. 1925-1926, 1927-1930-yillarda oʻqituvchi, 1934-1946-yillarda Samarqanddagi oʻzbek xalqi madaniyati muzeyining xodimi lavozimlarida mehnat qiladi. Bir vaqtning oʻzida Pedagogika instituti va Oʻzbek davlat universitetlarining Tarix fakultetlarida, talaba-yoshlarga dars beradi. 1946-1967-yillarda Oʻzbekiston FA, Tarix va arxeologiya instituti katta ilmiy xodimi, Etnografiya sektori mudiri lavozimlarida mehnat qiladi. L.V.Oshanin, V.Ya.Zezenkovalarning shogirdi hisoblanadi. 1940-yilda Leningrad davlat universitetida “Пережитки анимизма у равнинных таджиков” mavzusida nomzodlik, 1962-yilda

Etnografiya institutida “Позднефеодальный город Бухара конца XIX - начала XX в.” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qiladi. Ilmiy faoliyati davomida Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va etnografiyasi mavzusida tadqiqotlarni davom ettiradi [12. B. 517]. Mintaqa xalqlari antropologiyasi va etnik tarixiga oid “Древние черты в формах головных уборов народов Средней Азии”, “Прошлое и настоящее селения Айкоран”, “К истории городов Бухарского ханства (историко-этнографические очерки)”, “Бухара. XIX — начало XX в. (Позднефеодальный город и его население)”, “Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков”, “Вопросы изучения костюма Средней Азии” kabi materiallari chop etilgan [12. B. 517].

Oʻzbekistonda antropologiya fanining rivojlanishiga, uning fan sifatida dunyoga tanilishida katta hissa qoʻshgan, oʻzbek antropologlaridan biri Telman Qosimovich Xojayov, 1938-yil 8-mart kuni Oʻzbekistonning Qoraqalpogʻiston Respublikasi, Toʻrtkoʻl tumani, Shoʻraxon qishlogʻida tugʻilgan. 1957-yilda Toshkent davlat universitetining Biologiya-tuproqshunoslik fakultetiga oʻqishga qabul qilingan. 1963-yil oʻqishni tamomlagandan soʻng, Nukus shahridagi Oʻzbekiston Fanlar Akademiyasining Qoraqalpoq filialining Tarix, til va adabiyot instituti boʻlimida laborant boʻlib ishlagan [4. B. 12].

1957-yilda T.Xodjayov, Qoraqalpogʻiston davlat universitetining tabiiy-geografiya fakultetining Biologiya taʼlim yoʻnalishiga oʻqishga qabul qilinadi. 1960-yilda antropolog mutaxassisligiga talab yuqori boʻlganligi va kadrlar etishmasligini oldini olish maqsadida isteʼdodli T.K.Xodjayov, 3-kursdan antropologiya sohasida bilim olish maqsadida oʻqishini Toshkent davlat universitetining “Biologiya-tuproqshunoslik” fakultetiga koʻchiradi. Uning ustoz va murabbiylari L.V.Oshanin shogirdlari V.Ya.Zezenkova va Q.N.Najimovlar boʻlishgan [4. B. 12]. Oʻqishni tamomlagandan soʻng Telman Qosimovich, Oʻzbekiston Fanlar Akademiyasi, Qoraqalpoq filialining tarix, til

va adabiyot institutiga kichik ilmiy xodim vazifasiga ishga qabul qilinadi. Antropolog sifatida ko'plab ekspeditsiyalarda ishtirok etib, ma'lum miqdordagi paleantropologik materiallarni to'playdi. Ammo o'ziga professional mahoratning etishmayotganligini sezgan holda u, Moskva etnografiya institutining antropologiya ixtisosligi bo'yicha aspiranturasiga kirishga harakat qiladi. 1964-1966-yillarda Fanlar Akademiyasi, Etnografiya instituti Leningrad antropologiya bo'limi aspiranti sifatida faoliyat ko'rsatib, 1968-yil Moskva shahrida "Формирование антропологического состава населения Южного Приаралья (Миздахкан)" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qiladi va 1968-yilda Nukusga qaytib, 1972-yilgacha O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Qoraqalpoq filialida oldin kichik, so'ngra katta ilmiy xodim sifatida faoliyat ko'rsatadi.

1972-yildan T.Xodjayovning ijodi va ilmiy faoliyatining Samarqand davri boshlanadi. U antropolog V.Ya.Zezenkovaning tavsiyasi bilan Samarqandda akademik Ya.G'ulomov tashabbusi bilan qayta tashkil etilgan Arxeologiya institutida ishlashga taklif etiladi. Bu erda u, o'n yil antik arxeologiya bo'limida antropolog sifatida, katta ilmiy xodim lavozimida mehnat qilib, materiallar yig'ish maqsadida tashkil etilgan barcha ekspeditsiyalarda ishtirok etadi. Doimiy ish joyida vazifalarning ko'pligiga qaramasdan T.K.Xodjayov, ko'plab paleantropologik materiallarni to'plash maqsadida nafaqat O'zbekiston, balki mintaqamizning Tojikiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston Respublikalarida shuningdek, Ukraina, Shimoliy Kavkazdagi ilmiy ekspeditsiyalarda faol ishtirok etadi. To'plangan materiallar asosida "Палеоантропология Средней Азии и этногенетические проблемы" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasini 1982-yilda Moskvada muvaffaqiyatli himoya qiladi. XX-asrning 80-yillaridayoq T.Xodjayov, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Arxeologiya instituti qoshida etnik antropologiya bo'limini ochish taklifi bilan chiqqan edi. Bu taklif tarixchi olim, tarix fanlari doktori., professor, akademik A.A.Asqarov tomonidan ilqlilik

bilan kutib olinib, har tomonlama qo'llab-quvvatlanadi. Shundan so'ng T.Xodjayov V.P.Alekseev bilan birgalikda somatologik, dermatoglifik, odontologik va serologik tadqiqotlarni o'z ichiga olgan kompleks dasturni ishlab chiqishadi [11. B. 15-18].

1984-yildan to 1989-yilgacha, Toshkentga ko'chib o'tguniga qadar, etnik antropologiya bo'limining rahbari sifatida mehnat qiladi. Ushbu vaqt oralig'ida, Markaziy Osiyoning 50 dan ortiq etnohudud aholisini tadqiq qilishni tashkil etish va o'tkazishga muvaffaq bo'ladi. Kompleks dastur asosida o'n mingdan oshiq aholi o'rganiladi, ularni nikoh aloqalari, xo'jalik va madaniy hayotlari to'g'risida etnografik ma'lumotlar to'planadi.

T.K.Xodjayov 1989-yildan Toshkent davlat universiteti Tarix fakultetining "Qadimgi dunyo, o'rta asrlar va etnografiya" kafedrasini professori vazifasini bajaruvchi lavozimida o'z faoliyatini davom ettirib, 1993-yil professor ilmiy unvonini oladi. 1994-1998 yillarda shu kafedraning mudiri lavozimida mehnat qiladi. 1998-yilda olim Sankt-Peterburgga ko'chib ketgan davrigacha olimning ilmiy tadqiqot va ma'naviy hayoti sarmahsul bo'ladi. Tarix, biologiya, psixologiya fakultetlari talaba-yoshlari uchun, "Antropologiya asoslari", "Jismoniy antropologiya asoslari", "O'zbekistonda tarixiy fanlarning dolzarb muammolari", "O'rta Osiyo xalqlarining etnogenezi va etnik tarixi", "Dunyo turkiy tilli xalqlarining etnogenezi va etnik tarixi" kabi umumiy va maxsus kurslar ishlab chiqiladi. Ushbu kurslarni olim, O'zbekistonning deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarida, Markaziy Osiyoning boshqa mintaqalarida hamda xorijda o'qib, talaba-yoshlar va mutaxassislariga o'ziga xos metodik yordam ko'rsatishni yo'lga qo'yadi. Uning ilmiy va lavozim pillapoyasi doimiy ravishda ko'tarilib boradi. U, Markaziy Osiyo antropologiyasi sohasidagi yirik bilimdon-mutaxassis hisoblanib, bibliografik ro'yxati 200 dan oshiq bo'lgan boy kraniologik kolleksiyasini yaratadi [2. B. 127-129].

T.K.Xodjayov xizmatlari O'zbekiston hukumati va xalqaro ilmiy hamjamiyat tomonidan munosib baholanadi. U doimiy ravishda O'zbekiston Oliy Attestatsiya

Komissiyasining a'zosi, ko'plab ilmiy Kengashlar a'zosi sifatida mehnat qilib, O'zbekiston Respublikasining Abu Rayhon Beruniy nomli davlat mukofoti bilan, 1995-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Faxriy Yorlig'i bilan taqdirlanadi.

1998-1999-yillarda Rossiya Fanlar Akademiyasi, Etnologiya va antropologiya institutining O'rta Osiyo va Qozog'iston bo'limi yetakchi ilmiy xodimi, 2000-yildan 2008-yilgacha shu institutning jismoniy antropologiya bo'limi yetakchi ilmiy xodimi, 2008-yildan to umrining oxirigacha shu bo'limning bosh ilmiy xodimi lavozimlarida samarali mehnat qiladi [4. B. 12].

T.Q.Xodjayov, 2022-yil 18-yanvar kuni Moskva shahrida, 84 yoshida vafot etadi.

O'zbekistonda antropologiya fanining rivojida o'zining o'rniga ega bo'lgan yana bir antropolog, T.K.Xodjayovning shogirdi S.I.Mustafaqulov hisoblanadi. Olim uzoq yillar davomida mintaqaning, xususan O'zbekiston aholisining antropologiyasi va etnik tarixi bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqda.

Формирование антропологических особенностей населения Согда, Старый Термез (К антропологии населения Бактрии-Тохаристана), Формирование человеческих популяций Южной и Центральной Азии (The Formation of Human Populations in South and Central Asia) mavzularidagi

tadqiqotlari chop etilgan [13].

Ushbu tadqiqot, Shimoliy Amerika, Evropa, Markaziy va Janubiy Osiyo paleogenetik, arxeolog, antropolog va etnograflarining jamoaviy faoliyati mahsuli bo'lib, bugungi kunda antropologlar va sohaning boshqa mutaxassislari uchun aholining antropologiyasi, etnogenezi, ularning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda antropolog-olim S.I.Mustafaqulov, o'zining ilmiy tadqiqot ishlarini, Samarqand shahridagi Afrosiyob davlat muzeyi direktori sifatida davom ettirib kelmoqda.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Yangi O'zbekiston sharoitida, ilmiy maktab, ilmiy maktab rahbari deb atash huquqini da'vo qilayotgan ilmiy, o'quv va tadqiqot jamoalarining paydo bo'layotganligi quvonarli hol.

O'zbekistonda antropologiya fanining vujudga kelishi, uning fan sifatida rivojlanishi va maktab darajasiga ko'tarilishida shu sohada uzoq yillar, uzluksiz ravishda ilmiy tadqiqotlar olib borgan va nafaqat O'zbekiston balki Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari to'g'risidagi fundamental natijalari bilan maktab maqomiga ko'tarilishiga muhim hissa qo'shgan fan vakillarining o'rne va xizmati katta hisoblanadi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори.

2. Библиография научных работ лауреата государственной премии им. Абу-Рейхана Аль-Беруни, доктора исторических наук профессора Ходжайова Тельмана Касимовича // Российский журнал физической антропологии. – Москва, 2023. – №1. – С. 127–129.

3. Гинзбург В.В., Трофимова Т.А. *Палеоантропология Средней Азии*. – М.: Наука, 1972. – 371 с.; Зезенкова В.Я. К этногенезу расового типа среднеазиатского междуречья // *Проблемы археологии Средней Азии*. – Л., 1968. – С. 19–24; Наджимов К. Антропологические материалы к проблеме этногенеза некоторых народов Средней Азии // *Сборник трудов аспирантов САГУ*. – Ташкент, 1952. – Вып. 1. – С. 272–275; Ходжайов Т.К. *К палеоантропологии древнего Узбекистана*. – Т.: Фан, 1980. – 167 с.; Хўжайов Т.К., Хожайова Г.К. *Ўзбек халқининг антропологияси ва этник тарихи*. – Т.: ТошДУ нашриёти, 1995. – 91 б.

4. Герасимова М.М. К 85-летию со дня рождения Тельмана Касимовича Ходжайова // *Российский журнал физической антропологии*. – Москва, 2023. – №1. – С. 12.
5. Губаева С.С. Балкис Халиловна Кармышева // *Этнографическое обозрение*. – 2001. – №3. – С. 25–32; Лунина Е. О Балкис Халиловне Кармышевой // *Оазисы Шёлкового пути: Современные проблемы этнографии, истории и источниковедения народов Центральной Азии. К 100-летию д.и.н. Б.Х. Кармышевой*. – М.: Исламская книга, 2018. – С. 17–23.
6. Кияткина Т.П. Памяти посвящается. Антрополог Лев Ошанин; *Российский государственный архив древних актов*; Фролов Н.В. *Владимирский родословец*. – Вып. 1. – Ковров: Изд-во ТОО «БЭСТ-В», 1996.
7. Кияткина Т.П. *Формирование антропологического типа таджиков по палеоантропологическим данным*: дис. ... канд. ист. наук. – Душанбе, 1966. – 155 с.
8. Миклашевская Н.Н. Памяти Л.В. Ошанина // *Вопросы антропологии*. – 1962. – Вып. 12. – С. 21.
9. Ошанин Л.В., Зезенкова В.Я. Вопросы этногенеза народов Средней Азии в свете данных антропологии (итоги 25-летних антропологических исследований в Средней Азии). – Ташкент, 1953. – С. 54–56.
10. Ртвеладзе Э. *Respice post te, или Академик Массон и другие* // *Восток Свыше*. – Ташкент, 2012. – №26. – С. 87.
11. Сайпов С.Т. Мои встречи с Тельманом Касимовичем // *Российский журнал физической антропологии*. – Москва, 2023. – №1. – С. 15–18.
12. Тишков В.А., Тумаркин Д.Д. *Выдающиеся отечественные этнологи и антропологи XX века*. – М.: Наука, 2004. – 716 с. – С. 517.
13. Ходжайов Т.К., Мустафакулов С.И. *Формирование антропологических особенностей населения Согда*. – Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН: www.kunstkamera.ru; Ходжайов Т.К., Мустафакулов И., Ходжайова Г.К. *Старый Термез (К антропологии населения Бактрии-Тохаристана)*. – Актобе, 2012. – 320 с.
14. *Ведущие научные школы России: Справочник*. – М.: Янус-К, 1998. – 624 с.